

קהל עדת ישורון

י ר ו ש ל י ם

בס"ד שיעור מורה מורינו הרב יהודה גנס שליט"א שבת מטות מסעי תשע"ה:

חלק א' בדין הבדלה בתשעה באב שחל במוצאי שבת לחולה ולקטן

בעיקר חובת ההבדלה בשנה זו

[א] בדין הבדלה כשחל תשעה באב במוצאי שבת נחלקו הראשונים, די"א (הרמב"ן והר"ן) שבשנה זו אין להבדיל כלל, וי"א (הבה"ג) שיש להבדיל במוצאי הצום, וכן נהגו וכמ"ש הרא"ש בסוף תענית, וכן פסק השו"ע בסימן תקנ"ו.

[ב] והנה הבה"ג כתב שאף לסוברים שבכל שבת א"א להבדיל לאחר יום א', כאן שלא היה אפשר להבדיל קודם יש להבדיל במוצאי ט"ב ליל ב', והרמב"ן כתב להיפך, דאף לסוברים שבעלמא אפשר להבדיל עד סוף יום ד' אין זה אלא מדין תשלומין, ובמקום שהיה פטור מהבדלה במוצאי שבת שוב אינו חייב בהבדלה.

[ג] וברא"ש הביא שכעין זה הורה רבינו יהודה, שמי שהיה אונן בצאת השבת שוב אינו חייב בהבדלה גם לאחר הקבורה, מכיון שבעת החיוב היה פטור. אולם כתב הרא"ש לחלק בין הדברים, שאונן היה פטור מהמצוות, משא"כ כאן היה מחויב הבדלה, אלא היה אנוס מחמת הצום, ועל כן חייב להבדיל במוצאי שבת, וכדעת הבה"ג.

ובשלחן ערוך¹ פסק כדעת המהר"ם מרוטנבורג שאף אונן מחויב להבדיל לאחר הקבורה.

[ד] ובב"ח תמה דכעין זה נחלקו המהר"ם והרא"ש בדין קטן שהגדיל בתוך השבעה אם מחויב באבלות, שהמהר"ם חייב באבלות והרא"ש פטרו, ופסק שם השו"ע כדעת הרא"ש שפטור מאבלות, ותמה הב"ח דהלא המחלוקת תלויה זו בזו, האם יש דיחוי למצוות או לא, וא"כ פסקי השו"ע כסותרים אלו את אלו. אולם הט"ז והש"ך כתבו שאין זו מחלוקת כללית, אלא נחלקו בגדר דין הבדלה והאבלות, האם חלותם בשעת צאת השבת והקבורה, או שיכולים לחול גם אח"כ, ודוק.

האם חולה האוכל בתשעה באב יבדיל ביום הצום

[ה] עוד דנו האחרונים האם חולה הצריך לאכול בתשעה באב יבדיל בתשעה באב עצמו, וכתב בשערי תשובה שם בשם הכנסת הגדולה והברכי יוסף שיבדיל בתשעה באב, וכן כתבו עוד אחרונים, וכן הכריע הגריש"א זצ"ל, (ע' מבקשי תורה כרך א' חוברת ז').
[ואולם בשו"ת זכר שמחה² פסק שלא יבדיל, וכדבריו צידד הגר"ק שליט"א³].

קטן האוכל האם יבדיל

[ו] וכל זה לענין חולה, אולם לענין קטן המנהג הוא שאוכל בלא הבדלה⁴ (ואדרבה יש בזה חשש דאתי למסרך ולעשות כן בגדלותו, ע' עירובין מ:), ואף שלענין מילה בתשעה באב כתב השו"ע בסימן תקנ"ט לתת לקטן, היינו משום דחשיב דבר אקראי, ובאיסורים דרבנן סמכינן על הסוברים דכדבר אקראי לא חיישינן לאתי למסרך, אבל אם כל קטן יבדיל חשיב דבר שבקביעות כיון שבמחזור השנים מדי כמה שנים בא תשעה באב במוצאי שבת, וכמ"ש המשנה ברורה בסימן תקנ"ט ס"ק כ"ט, וע"ע בסימן תרכ"א ס"ג ומשנה ברורה שם לענין איסורים דאורייתא, ובמ"א שם סימן תקנ"ט).

¹ יורה דעה סימן שמ"א.

² להרב מוירצבורג זצ"ל סימן ס"ט.

³ מבקשי תורה שם. [ומש"כ הגר"ק שליט"א שהביאו כן אף בשם שו"ת צפנת פענח (חלק ב' סימן ל"ב) צ"ע, דנראה שמסקנת דבריו שם היא שמחויב להבדיל].

⁴ ואף שבשו"ת מהרי"ל דיסקין בקונטרס אחרון צידד שיבדיל, כבר כתב הגר"ק שם שמעולם לא ראינו שנוהגים כך.

קהל עדת ישורון

י ר ו ש ל י ם

האם להבדיל על יין או על חמר מדינה

זן עוד דנו הפוסקים האם עדיף להבדיל על יין או על חמר מדינה, דאף דלענין מוצאי שבת חזון (כשאינו תשעה באב) כתב הרמ"א שיבדיל על יין ויתן לקטן ואם אין קטן ישתה בעצמו, מ"מ י"ל דחלוק דין מוצאי שבת חזון שאין איסור יין שם רק מחמת המנהג, דמדינא דגמ' אין יין אסור אלא בסעודה המפסקת, משא"כ בתשעה באב לכאורה אף לחולה האוכל לא הותר לשתות יין וק"ו מסעודה המפסקת.

ואמנם יש לדון אם בזמנינו יש משקה הנחשב כחמר מדינה, דהנה בסימן קפ"ב ס"ב ובסימן ער"ב ס"ט מבואר שנחלקו הראשונים מהו חמר מדינה, דלהרבה ראשונים לא מיקרי חמר מדינה אלא במקום שאין יין מצוי כלל בשנה זו בכל המדינה, ולרמב"ם אף אם יין מצוי אם הוא ביוקר ורוב שתיית המדינה הוא משאר משקין מיקרי חמר מדינה, וברמ"א בסימן קפ"ב כתב שלענין כוס של ברכה נהגו להקל כרמב"ם, אולם ע"ש במ"ב שלענין קידוש והבדלה אין מקילים בזה, ומ"מ בסימן ער"ב ס"ק כ"ט כתב שבקידוש של בוקר נהגו להקל כרמב"ם.

ולפ"ז לכאורה בהבדלה קשה להקל ולהבדיל על שאר משקים כיון שיש מצוי היום, וגם לרמב"ם יש לדון אם בזמננו היין נקרא יקר, ומאידך יש לדון שמכיון שאין המנהג לשתות יין כמעט רק לדבר מצוה שוב חשיב כהיין ביוקר דחשיבי שאר המשקים חמר מדינה לרמב"ם.

ויעוין גם באגרות משה (או"ח ב' ע"ה) שכתב דלא מיקרי חמר מדינה אלא משקה ששותהו אדם מחמת חשיבותו גם כשאינו צמא, ולא תה וקפה ומשקאות קלים וכדו'.

ח והנה בחידושי מרן רי"ז הלוי כתב ע"פ דברי הגר"א ותרומת הדשן דסעודה המפסקת חשיבא כסעודת אנינות (וכמ"ש בגמ' על ר"י בר עילאי שבסעודה זו היה כמי שמתו מוטל לפניו), ובתשעה באב דינו כדין אבלים, ולפ"ז י"א דכשם שאבל קיל בזה מאונן ומותר לו בשר ויין, כן בתשעה באב מותר לחולה בשר ויין (הגרמ"ש שולזינגר שליט"א). ואולם הגרי"ש אלישיב שליט"א דחה את הדברים האלו ממש"כ באו"ז דבתשעה באב שחרית אין לחתום באמירת נחם במנחם ציון וכו', משום דבתשעה באב שחרית הרינו כמי שמתו מוטל לפניו, הרי דגם בתשעה באב חשובים אנו כאוננים, (ואמנם בשו"ע סימן תקנ"ז פסק דלא כאור זרוע, אולם מאידך הרמ"א כתב שמנהגינו לא לומר נחם כלל רק במנחה, וכתב שם הב"ח שטעם הדבר הוא משום שהרינו כמי שמתנו מוטל לפנינו).

אולם כבר הקשו על זה מדברי השו"ע בסימן תקנ"ט ס"ז שכתב להטעים את כוס היין ליולדת, ואם תשעה באב דינו כסעודה המפסקת איך שרי היין ליולדת, ואף שביו"ד (סימן רס"ה ס"ד) כתב השו"ע שלא לתת ליולדת, כתבו שם האחרונים שהוא משום שנהגו היולדות לצום, ומשמע שמשום איסור יין לא חששו כלל. (ועל כרחך חזינן שלא כל העניינים שווים, ולא לענין כל דבר אמרינן דחשובים אנו כמי שמתו מוטל לפנינו, גם יתכן שלא גזרו חז"ל איסור בשר ויין אלא בסעודה המפסקת ולא בתשעה באב שבלאו הכי הוא יום צום).

ומאידך ראיתי מוכיחים מדברי הפסיקתא רבתי ריש פרשה ל"א שכתב, וז"ל: כיון שיצא תשעה באב מותר אדם בכל, ולמה – מפני שהוא כמתו של אדם מוטל לפניו והוא אסור לאכול בשר ולשתות יין, וכיון שנקבר המת האבל מותר וכו', ע"כ. (מבואר שבתשעה באב אסורים בבשר ויין כאונן). אולם עיקר דברי הפס"ר צ"ב, דמשמע דלאחר תשעה באב פוקעים דיני האנינות וחלים דיני אבילות, והלא לאחר תשעה באב פוקעים אף דיני אבילות, וע' הגהות מיימוני פ"ג מתעניות ס"ד שהביא את דברי הפס"ר על תשעה באב, וצ"ע בכל זה.

ט ולענין הלכה, ע' בקובץ מבקשי תורה כרך א' חוברת ז' ובקובץ מבקשי תורה שיצא לאור בשנה זו, שדעת הגרש"ז אויערבאך היתה להבדיל על מיץ טבעי או בירה דחשיבי כחמר מדינה, וכן כתב הגרי"ש אלישיב להבדיל על מיץ טבעי, ומאידך ע"ש שהוראת הגר"ח והגרי"ז מבריסק היתה להבדיל על יין דוקא, וע"ש גם שהגר"ח ק העיד שדעת החזו"א היתה שבזמננו אין משקה החשוב כחמר מדינה.

וע"ש עוד שכתב הגרי"ש אלישיב שהחוששים שאין חמר מדינה כיום יכולים להבדיל על מיץ ענבים, דהלא מדינא דגמ' שרי בסעודה מפסקת לשתות יין מגתו (מיץ ענבים).

קהל עדת ישורון

י ר ו ש ל י ם

(ולכאורה נראה שכן עדיף לעשות, משום שאם יבדיל על מיץ טבעי וכדו' יש חשש שלא יצא כלל ידי הבדלה, משא"כ בהבדלה על מיץ ענבים אין אלא משום חשש מנהג).

י] ובספר שמירת שבת כהלכתה (פס"ב הערה קי"ד) הסתפק אם המבדיל על מיץ ענבים ישתה רביעית כדי שיוכל לברך ברכה אחרונה, או שישתה רק כמלא לוגמיו, ואולם בשו"ת דברי מלכיאל (הובא בקובץ מבקשי תורה שיצא לאור עתה) כתב שלא ישתה אלא כמלא לוגמיו.

יא] והנה אף שבתשעה באב לא נתקנו שיעורים, וחולה אין צריך אומד, מ"מ כתב הביאור הלכה שאדם בריא שחושש להדבק חלילה במחלת החולירע יאכל וישתה לשיעורים, (ובביאור החילוק כתב הגרי"ש אלישיב שם בקובץ מבקשי תורה דדוקא חולה אין צריך אומד, משא"כ בריא שאוכל רק למנוע חולי).

ולפ"ז יש מן המורים שמורים כן למעוברות בזמננו, שיש להן לשתות לשיעורים (דאף דמדינא דגמ' מעוברת חייבת לצום, מ"מ בזמננו נחלשו הדורות, וע' בהערות הגרש"ז אויערבאך זצ"ל לספר הליכות ביתה שהיקל יותר מזה), ויש להסתפק במי שנוהגת כן (לשתות לשיעורים) איך תבדיל, הלא אינה יכולה לשתות מלא לוגמיה. ולכאורה ראוי שתטעים לתינוק, ובלאו הכי ראוי שתעשה כן כיון שנהגו הנשים שלא לשתות מכוס הבדלה, וכמ"ש במשנה ברורה סימן רצ"ו ס"ק ל"ה, וגם הלא לא גרע תשעה באב ממוצאי שבת חזון דעלמא שנהגו להטעים את היין לתינוק.

יב] ואמנם כל הנ"ל לגבי תשעה באב שחל ביום א', אולם בתשעה באב שחל בשבת ונדחה ליום א', שכתבו הפוסקים שאין לאשה מעוברת להשלים את הצום, אלא לצום רק עד לאחר מנחה גדולה, ברור שאל לה אחר הצהרים לשתות לשיעורים, אלא לאכול כדרכה, ומ"מ עדיף שתטעים את הכוס לקטן וכנ"ל.

האם יכול החולה להבדיל אף עבור הגדול

יג] ויש לדון האם כשמבדיל החולה יכול להוציא אף את הבריא. והנה בשערי תשובה (סימן תקנ"ו ס"ק א') הביא בשם הברכי יוסף שצידד שיכול להוציא את בני ביתו, והגר"ש דבלצקי כתב שיכול להוציאם.

יד] והנה בברכי יוסף שם דן האם אמרי' בזה אתי למסרך, ומכריע דלא אמרי' כאן דאתי למסרך, יערי"ש.

אולם לכאור' עדין יש לדון האם לכתחילה ראוי לעשות כן, או שעדיף שיבדיל הבריא במוצאי הצום ולא בצום.

טו] ונראה לכאור' דהדבר תלוי במה שנחלקו האחרונים לענין הצם מצאת השבת במשך יום או יומים, האם עדיף שיבדיל בעצמו בסיום הצום, או שישמע הבדלה מאחר, דבשל"ה ובלבוש כתבו שיבדיל במוצאי התענית, ומאידך בא"ר כתב שישמע מיד במוצ"ש הבדלה מאחר, וכן הכריע במ"ב.

טז] ובטעם הלבוש והשל"ה יתכן, דהנה מצינו דהבדלה ענינה גם להבדיל בין סעודת שבת לסעודת חול [ולכן דנו בגמ' אם טעם מבדיל או לא, ד"ל דאם טעם באיסור במוצ"ש לא יבדיל עד קודם הסעודה מחר לעשות היכר לדבר, ולכן מה"ט אסורה גם כל טעימה קודם הבדלה, ואכ"מ], וי"ל א"כ שראוי להבדיל רק בזמן הרוי לסעודה ולא קודם.

יז] ועכ"פ להכרעת המ"ב שאף הצם יום או יומים ישמע הבדלה במוצ"ש מאחר, לכאור' כן הוא בענינו שיכול הבריא לשמוע הבדלה מהחולה [או אף יכול א"כ הבריא להבדיל ולהוציא את החולה, אם ישתה הקטן או החולה].

ואמנם היה מקום לדון דעד כאן לא הכריעו הא"ר והמ"ב לעשות כן, אלא כשע"י כן יקיים האדם את ההבדלה בעיקר זמנה שהוא במוצ"ש, אבל כל שממילא נדחתה ההבדלה ממוצ"ש שמא עדיף שימתין לאחר הצום, ואמנם מאידך יש מעלה להבדיל ביום א' ולא במוצ"ש, דהלא יש הסוברים שזמן ההבדלה הוא רק עד סוף יום א',⁵ ולכן להלכה לכאור' יכול הבריא לצאת בהבדלת החולה וכמו שכתב הגרש"ד, וכנ"ל.

⁵ובתשו הגרי"ש א' להגרה"ק המוזכרת לעיל צירף את טעם זה לנימוקים שיבדיל החולה בת"ב, עיי"ש.

קהל עדת ישורון

י ר ו ש ל י ם

חלק ב', הלכות הנוגעות למעשה בתשעה באב שחל ביום א'

א] לדעת הרמ"א (סימן תקנ"ג סעיף ב') נהגו שלא ללמוד בערב תשעה באב אחר חצות אלא בדברים המותרים ללמוד בתשעה באב, ולדבריו נהגו כך אפי' כשערב תשעה באב חל בשבת⁶ (ואף שאין אבילות בשבת, י"ל שכאן טעם האיסור הוא כדי שבתשעה באב לא יבוא להרהר בדברי תורה), והמשנה ברורה הסיק שאפשר להקל בזה (וע' ארחות רבינו חלק ב' עמוד קמ"ד שהחזו"א החמיר בזה, והגר"ש דבליצקי כתב שעל כל פנים בפרהסיא אין לנהוג דלא כרמ"א, וצ"ע).

ב] ולכו"ע אחרי השקיעה ודאי שאסור בתלמוד תורה, כשם שאסור בכל העינויים בבין השמשות חוץ מנעילת הסנדל שאין צריך לחלוץ מבעוד יום, וכדלהלן (וכן מותר לשבת על כסא עד שחשיכה). ונראה שאף בדברים המותרים ללמוד בתשעה באב שרי ללמוד דוקא ביחיד, אבל אין לדרוש ברבים וכדין אבל (יו"ד סימן שפ"ד סעיף ד'), וצ"ע איך נהגו לדרוש ברבים בענייני היום (וגם יש שדורשים ומחדשים באגדה וכו', ולכאורה אין לזה היתר וכמ"ש המשנה ברורה סימן תקנ"ד ס"ק ה').

ג] בסעודה שלישית מותר לאכול בשר ולשתות יין אפי' כסעודת שלמה בשעתו, ומ"מ יפסיק מבעוד יום וכנ"ל, אולם אין צריך להוסיף מחול על הקודש. ואין לקחת בשבת תרופות להקלת הצום משום איסור רפואה, אולם אם ערבם קודם שבת במשקה וכדו' מותר לקחתם (ע' סימן שכ"ח סעיף כ"א).

אף שבחול הדין הוא שאם גמר מלאכול ורוצה להמשיך לאכול אח"כ - ראוי שיתנה שאינו מקבל התענית, בשבת אין צריך להתנות (שער הציון תקנ"ג ס"ק ז'). וכתב הגר"ש דבליצקי שהנוטל מים אחרונים, ראוי שיטול קודם השקיעה.

ד] ברמ"א כתב שיש לחלוץ הנעלים אחר ברכו, והש"ץ קודם ברכו, וכתב הגרש"ז אויערבאך (שמירת שבת כהלכתה פכ"א הערה קע"ט) דהיינו דוקא בזמנם שהתפללו מבעוד יום, אבל כיום שנהוג להתפלל אחר צאת הכוכבים ראוי שיחלוץ כל אחד בביתו אחר צאת הכוכבים, לאחר אמירת ברוך המבדיל בין קודש לחול, וכן יחליף את בגדי השבת לבגדי חול. יש הנוהגים לחלוץ הנעלים וכדו' לאחר עשרים דקות מהשקיעה, ויש המחכים עד זמן צאת השבת. וכשחלוץ נעליו יזהר לא ליגע בהם כדי שלא יצטרך ליטול ידיו (משנה ברורה סימן תקנ"ג ס"ה, וכתב שם שאם נגע בהם ינקה ידיו בכל מידי דמנקה, ולכאורה הוא סותר לדבריו בסימן תרי"ד סעיף י"ד).

ה] אין להכין את בית הכנסת ולהביא ספרי קינות וכדו' עד שחשיכה, שאין מכינים משבת לחול. (אמנם ביוסף אומץ תרס"ח כתב להתיר משום שלא גזרו על השבות בבין השמשות, ואולם להכרעת המשנה ברורה סימן שמ"ב אין להקל בזה בבין השמשות דמוצאי שבת, ע"ש). ומ"מ אפשר להביא את ספרי הקינות וכדו' בשבת אם לומד בהם בשבת.

ו] מברכים על הנר קודם קריאת איכה. והגרש"ז אויערבאך (שמירת שבת כהלכתה פרק ס"ב הערה צ"ח) כתב שמכיון שלדעת הרמ"א אין אשה רשאית לברך על הנר ראוי שיברך בביתו בורא מאורי האש משחשיכה ויוציא את הנשים. (ומ"מ להלכה קי"ל שאף אשה פטורה מברכת בורא מאורי האש, רשאית לברך לעצמה, וכמבואר בסימן רצ"ט משנה ברורה ס"ק ל"ה).

קטנים האוכלים בתשעה באב נהגו שאינם מבדילים (ואדרבה אם יבדילו יש חשש דאתו למסרך בגדלתם, וכדאיתא בעירובין מ:), ואין איסור להאכילם קודם הבדלה משום ש"א שבשנה זו אין חיוב הבדלה כלל, וגם דהוי אכילת היתר בזמן איסור, וכעין מש"כ המגן אברהם בסימן רס"ט).

⁶ וכשתשעה באב עצמו חל בשבת, דן המגן אברהם [תקנ"ג ז'] די"ל דאסור כל השבת ללמוד אלא בדברים הרעים [לדין בני אשכנז דנהגו' להחמיר בדברים שבצנעא בשבת זו], ולדינא כתב החת"ס בתשובותיו [סימן קנ"ו] שיש להקל בזה עיי"ש.

קהל עדת ישורון

י ר ו ש ל י ם

ז] אולם חולה וכדו' הצריך לאכול, יבדיל קודם שיאכל, וי"א שיבדיל על מיץ טבעי שדינו כחומר מדינה, וי"א שעדיף להבדיל על מיץ ענבים ויטעימנו לקטן, ואם אין קטן יטעם בעצמו כמלא לוגמיו (מקורות לכל זה יתבארו אי"ה בארוכה בחלק השני). וכשמבדיל החולה לעצמו יכול להוציא גם את המתענים, וכן יכול אדם המתענה להוציא את החולה ויטעם החולה או הקטן וכנ"ל (הגר"ש דבליצקי, ואולם ע' בשערי תשובה סימן תקנ"ו ס"ק א' שנראה שהסתפק בכל זה).

ח] אין שאלת שלום בתשעה באב, ולכן אין לומר שבוע טוב או בוקר טוב וכדו' (משנה ברורה סימן תקנ"ד ס"ק מ"א, וע"ע לקט יושר עמוד ס"ו, וברמ"א יו"ד סימן שפ"ה סעיף א' שיש שנהגו להקל בזה, ואכ"מ).

ט] במוצאי הצום מבדילים על היין, ויכול הגדול לשתות בעצמו ואין צריך ליתן לקטן (משנה ברורה סימן תקנ"ו ס"ק ג'). ומשמע גם שמותר להבדיל על יין ואין צריך להדר להבדיל על מיץ ענבים דוקא.